

UDC 930.85 (4—12)

YU ISSN 0350—7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XXV-2

APPENDIX

BELGRADE

1994

Петар ВЛАХОВИЋ
Филозофски факултет
Београд

ЕТНОГЕНЕЗА БАЛКАНСКИХ НАРОДА У ДЕЛУ ТИХОМИРА ЂОРЂЕВИЋА

Апстракт: Тихомир Ђорђевић, проф. етнологије на Београдском универзитету, је отпочео проучавање етногенезе и етничке историје крајем XIX века, у време када ове науке нису биле у жижи етнолошког интересовања. Проучавајући етногенезу и етничку историју балканских народа Т. Ђорђевић је обратило пажњу на њихов постанак, развој, живот и међусобне утицаје. На основу података, прегледно и документовано, заокружена је у његовом делу етничка слика балканског простора од далеке праисторије до средине XX века.

Тихомир Ђорђевић је на прелазу из XIX у XX век, а посебно у прве четири деценије XX века, дао запажен допринос етнолошкој науци у целини. Из богатог научног опуса Тихомира Ђорђевића издваја се проучавање етногенезе и етничке историје јужнословенских и осталих етничких заједница Балканског полуострва. Нарочито је обраћао пажњу на процесе диференцијације и симбиозе до које је долазило међу овим заједницама. О тим проблемима које је Тихомир Ђорђевић помно и студиозно проучавао, уосталом као и све друго чиме се у етнолошким наукама бавио, није било много речи у нашој науци о народу¹ Због тога је у овој прилици, након пола века од Ђорђевићевог одласка "недоходу у походе" (1844-1944) са кога повратка нема, неопходно указати на Ђорђевићево проучавање етногенезе појединих народа и етничких група Балканског полуострва, јер је тај део његовог истраживачког рада крупан допринос етнолошкој науци. Ово је утолико значај-

1 П. Влаховић, 1987, 105-118.

није што у Ђорђевићево време етногенеза није била у жижи интегрисована етнологске науке које је пробуђено у доба или након његових проучавања ове проблематике.

Проучавајући етногенезу, етничку историју и етничке процесе Тихомир Ђорђевић је узимао у видно поље неколико основних обележја сваког народа и других могућих етничких категорија. Међу те одреднице спадају: порекло, име, постојбина, антрополошке особине, сродство, језик, вера, географска распрострањеност, а када је реч о народу, и државно уређење. У етничкој историји Ђорђевић је обраћао пажњу на утицаје асимилације. Одговарајућу пажњу посвећивао је образовању етничких група и појединих локалних заједница. Због тога се у радовима Тихомира Ђорђевића, када је реч о етногенези, запажају подаци који указују на појаву човека и обликовања људског друштва од далеке праисторије па све до најновијег доба. У просторном погледу, Ђорђевић упоредо са историјском дијахронијом указује на обликовање људских заједница и њихов развој, пре свега, на балканским просторима, а затим, у ширим европским, азијским, па неколико и афричким жарингтима развоја људског рода и његовог доприноса обликовању живота и света у дугим временским интервалима.

Уочљиво је да се у проучавању етногенезе Тихомир Ђорђевић увек ослањао па археолошке, антрополошке и писане (историјске) изворе који су му омогућавали да, на пример, у балканским просторима, прикаже развој људских заједница, посредно и непосредно, од праисторије, кроз антички, средњовековни и турски период, који је у неким нашим крајевима улазио почетком XX века и у савремено раздобље.

У радовима Тихомира Ђорђевића реч је о просторно и временски веома широким оквирима проучавања људских заједница и утврђивању њихове етничке историје. Због тога ће, за ову прилику, бити указано, више као илустрација, само на неке појаве и проблеме о којима је Тихомир Ђорђевић у одређеним приликама расправљао.

Најдубљи слој у Ђорђевићевим проучавањима представља осврт на живот и културу дилувијалног човека у Крапини.² То је заправо онај примарни људски слој који је у леденом добу, пре око 180.000 до 120.000 година, поставио прву степену у развоју људских популација (завршна фаза неандерталаца) на подручју данашње Европе. Сличан извор за проучавање људске друштвене еволуције Ђорђевић је нашао у старим гробљима. Већ се из њиховог имена (вамписко, диновско, јеврејско, маџарско, арнаутско, јелинско, маџурско, шокачко, турско итд.) може наслутити развој одређених популација и њихова сегрегација на балканским про-

2 Т. Ђорђевић, 1914-а.

сторима. Такво своје полазиште Ђорђевић је заснивао на проучавању једног "незнаног гробља у Жагубици"³ које указује на зачетак развоја елемената мађијске и религијске свести наших далеких предака. Ђорђевић истиче да се у гробовима налазе антрополошки остаци и предмети материјалне културе који, као и надгробни споменици, са нагнсом или без њега, корисно могу послужити за реконструкцију етничке историје и етногенезе становништва одређеног простора, односно, у овом случају, данашње североисточне Србије.

Посебан значај за проучавање етногенезе Тихомир Ђорђевић је придавао биофизичким (антрополошким) одликама становништва. О томе сведоче осврти на *Прилог антрополошком проучавању Срба од Е. Питара*⁴ и *Антрополошко проучавање Цигана из Србије од В. Лепцелтера*.⁵ Јасно се заправо види колико Ђорђевића узнемирава Питарова необавештеност о Србима, али га исто тако вређа неразумевање наше средине за проучавање биофизичких особина становништва. Због тога Ђорђевић истиче: "Питар је за невољу прибегаво овим резултатима јер бољих нема... али ће он (овај рад - П.В.) и као такав заузети место у светској науци и неће га бити лако за дуго, ма и најбољим подацима, истиснути. Тако и мора бити - продужава Ђорђевић - када се у нас не може доказати потреба рада ове врсте... Сматрало се, ваљда, да је то посао узалудних странаца. Странци су, међутим, радили како су стигли, где су стигли и како су знали, јер наука неће да чека на милост Срба. Казна за то већ почиње да нас стиже", закључује Тихомир Ђорђевић.⁶ Сличну оцену је дао и за Лепцелтерове антрополошке податке о Циганима у Србији.⁷

Историјску дубину у проучавању етногенезе на Балканском полуострву Тихомир Ђорђевић налази у историјским списима. Потврда за то је његов осврт на *Досељивање наших предака у текстовима К. Порфирогенита* где се нешто више сазнаје о значају књиге Ј.Б. Берија у којој су објављени Порфирогенитови текстови о досељавању Словена на Балканско полуострво.⁸

Указујући на етничку историју Јужних Словена Тихомир Ђорђевић је пре свега указао на територијално распрострањење њихових предака, а затим пропрагио њихову диференцијацију у новој постојбини. Цела група Словена, од Алпа до Карпата, називала се општим именом Словени. За суседе су они били Склавини, а њихове земље Склавиније. Овакви називи за Словене (Склавини, Склавиније) сачували су се међу Грцима, Румунима и Арбанасима све до наших дана.⁹

3 Т. Ђорђевић, 1908, 161-171.

4 Т. Ђорђевић, 1910-а, 615-618.

5 Т. Ђорђевић, 1923-а.

6 Т. Ђорђевић, 1910-а, 617-618.

7 Т. Ђорђевић, 1923-а.

8 Т. Ђорђевић, 1921, 120.

9 Т. Ђорђевић, 1929-а, 11.

По одвајању од опште словенске заједнице Јужни Словени су се дуго задржали на простору између Карпата и Алпа, а затим су се раширили од Алпа и Карпата на северу по свим замљама до Мореје на југу, до Јадранског мора на западу и Белог и Црног мора на истоку.¹⁰

Сви Словени, од Соче до Солуна и од Јадранског мора до планине Балкан, остали су директни потомци Словена који су се крајем VII века усталили у овим пределима. Једино су Бугари међу Словене настањене на простору од Дунава до планине Балкан унели нешто монголске крви и карактерних особина. Бугари измешани са Словенима (од 679. године) на простору између Дунава и Балкана и реке Искр и Црнога мора (у данашњој Бугарској) слили су се у једну народност која је примила бугарско име и добила све друге њихове одлике.¹¹ Бугари су, иначе, малог раста, здепастиг тела, округле главе, тамне жућкасте боје коже, истакнутих јагодица, мало косо положених очних отвора. Јасни су, заправо, монголски антрополошки знаци којих нема код других Јужних Словена.

У време доласка на Балканско полуострво и ширења по њему Јужни Словени су били један народ. Сем заједничког имена они су имали и све друге знаке једног народа. Говорили су једним језиком, имали исту културу, исту религију, исте обичаје, исту економију (земљорадња, сточарство). Живели су у племенском друштвеном уређењу чије је свако племе имало своје име и чинило је засебну групу. Племенски старешина је руководио скупштинском и старао се о односима са суседима. Племена су представљала целине за себе, мале државе, истиче Ђорђевић.¹² Услед тога државно уређење код словенских етничких заједница на Балканском полуострву јавља се у развојно време (код Словенаца у VI веку, а крајем VIII и почетком IX века код Хрвата на далматинској обали и Срба око Дрине, Ибра и Лима, док су македонски Словени до државе дошли тек у X веку). Иначе општа словенска карактеристика је да су све њихове државе на Балканском полуострву постале под вођством домаћих старешина.¹³ Језик одаје сродност и указује да су сви Јужни Словени, без обзира на веру којој припадају постали од заједничких прародитеља.¹⁴

Доласком Јужних Словена на Балканском полуострву настале су велике етнографске промене. Грци су потиснути у јужне и источне покрајине. Остаци Илира, у западном делу Балканског полуострва, потиснути су у планинске пределе и прошарани су јаким словенским колонијама. Римски колонисти ишчезавају у словенској маси или се периферно одржавају онамо где су словенски

¹⁰ *Ibid.*, 10.

¹¹ Т. Ђорђевић, 1926-а, 59.

¹² Т. Ђорђевић, 1929-а, 11-12.

¹³ *Ibid.*, 13.

¹⁴ Т. Ђорђевић, 1932-а, 7.

таласи били слабији (у Тесалији и Македонији Цинцари, у Дакији Румуни). Због тога Јужни Словени на Балканском полуострву постају основни етнички елемент.¹⁵

У оквиру јужнословенске етничке заједнице Тихомир Ђорђевић доста пажње поклања српском етносу, етничкој историји Срба и обликовању српског народа у друштвено-историјску категорију. У том погледу занимљиво је Ђорђевићево ослањање на *Старосрпска налазишта у Србији* од М. Васића, где се указује на облик станица (Пољна у Темнићу, Гроцка, Костолац на пример) и додају подаци из бележака путописаца којим се Васић тада није служио, па се тако још више учвршћује српска историјска дубина и етничко територијална постојаност.¹⁶

Долазећи на Балканско полуострво у оквиру Јужних Словена Срби су се нашли у простору који су у праисторији насељавале безимене људске заједнице, које су затим наследили Илири, Трачани, Грци, Келти, Римљани, Готи, Хуни, а можда и други. Српски народ је узео више маха од свих њих и остао етнички господар и наследник свих других народа који су делимично могли утицати на српску етничку историју, посредно или непосредно. Кроз овај процес Срби су унеколико били наследници Византије (Душаново царство), а унеколико и византијске културе, којој су придодали многа битна сопствена културна обележја.¹⁷

Порекло, расељавање и живот Срба Тихомир Ђорђевић је приказао у неколико својих радова међу којима пажњу привлаче студије: *Становништво у Србији после велике сеобе 1690*,¹⁸ *Насељавање Срба за време прве владавине кнеза Милоша Обреновића 1815-1839*,¹⁹ *Српске колоније у Будиму и околини*,²⁰ *Срби* (у књизи *Из Србије кнеза Милоша*).²¹ Своја истраживања, анализе и закључке о етногенези и етничкој историји Срба, као и становништва Србије у целини, Ђорђевић је засновао на пописима из архива, презименима, ознакама места (Пожега, Стари влах, Мачванац и слично), доношењу ствари из једног краја у други (богослужбене књиге и друго), запустелости појединих насеља, обнови сакралних споменика у њима, порекло свештеника и досељавању (биографијама) знаменитих људи.²² На овај начин пратио је правце кретања и размештај становништва у простору, чиме је дао уочљив допринос етногенези и етничкој историји Срба, која се заснива на провереној и сигурној фактографији.

Тихомир Ђорђевић је дао знатан допринос упознавању етногенезе и етничке историје свих балканских народа. Уз Србе је

15 Т. Ђорђевић, 1929-а, 11.

16 Т. Ђорђевић, 1906-а, 453-459.

17 Т. Ђорђевић, 1926-а, 59.

18 Т. Ђорђевић, 1927-а, 1-27.

19 Т. Ђорђевић, 1921-б, 116-138.

20 Т. Ђорђевић, 1921-ц, 132-145.

21 Т. Ђорђевић, 1924-а, 33 и даље.

22 Т. Ђорђевић, 1931, 116, 117, 133, 135.

проучавао несрпско становништво српске земље, трудећи се да утврди генезу етничких група и народа од којих су неки боравили, а неки и данас бораве на просторима Балканског полуострва. Трудио се, колико су му то прилике дозвољавале, да утврди генезу, трансформацију и међусобна прожимања сродних или суседних несродних заједница. И у оваквим разматрањима Тихомир Ђорђевић је водио рачуна о историјским коренима и њиховој хронолошкој дубини.

На самом почетку научне каријере (1894.) Тихомир Ђорђевић је приказао *Остатке једног римског насеља*,²³ а одмах потом подробно се осврнуо на *Градште на Главшинској чуки*,²⁴ у ондашњем Срезу добричком у Топлици. За Ђорђевића је важно, без обзира да ли је грађевински материјал римски или византијски, што се на овом месту, крај пута Липљан - Љеп, налазила стара црквица коју народ назива "латинском". Реч је, свакако, о старијој културној грађевини која, касније претворена у црквицу, сведочи о боравку Римљана у овом крају. Са Римљанима и процесом романизације Ђорђевић доводи у везу и поједине касније настале, балканске етничке групе међу којима су Румуни, Власи и Цинцари.

Влахе Тихомир Ђорђевић једино повезује са римским етничким наслеђем у балканским просторима. Указује, заправо, да су влашка зимска и летња станица за стоку била позната још од римских времена. За доцније влашко становништво, романизоване остатке на Балканском полуострву, изриком се помиње да су перко лета "од априла до септембра" живели у хладним високим пределима, а зиме проводили у Тесалији. У време цара Душана Власима су даване привилегије, али су и села штићена од похара њихових суседа. Слично је било и у турском периоду.

У раду *Кроз наше Румуне*²⁵ Т. Ђорђевић у виду путних бележака, које поткрепљује литературом, расправља о пореклу и животу влашке говорне групе у неким насељима североисточне Србије. Ђорђевић истиче да се Румуни, односно Власи, североисточне Србије деле на Царане и Унгуране. Царани су земљорадници, повратници из Румуније, који после 1833. године живе у Неготинској крајини. Унгурани или Унгуреани су Румуни који су се доселили из некадашње Угарске, односно Трансилваније. Унгуреанима припадају Буфани, чија је специфичност, као Унгуреана, рударство, па се због тога називају Окнари односно Карбонарије, када се баве угљарством. Разлике између Царана и Унгуреана су у говору, ношњи, обичајима. Језик Унгуреана се разликује од румунског књижевног језика па се и по томе издвајају

23 Т. Ђорђевић, 1894,
24 Т. Ђорђевић, 1895, 105-111.
25 Т. Ђорђевић, 1906-6.

у посебну заједницу. Царани су заправо "чистији" Румуни, што им Унгуреани не оспоравају.²⁶

Ђорђевић је Румунима и Власима североисточне Србије посветио више радова и расправа у којима је разјаснио њихово порекло и генезу. Најбољи пример за то је рад *Један пример досељавања Румуна у Србију*²⁷ у коме наводи молбу становника Великог острва са Дунава упућену кнезу Милошу да их прими под своје окриље или им дозволи насељавање у Србију. Новије порекло Румуна у Србији потврђује и њихова међусобна диференцијација. Царани су добили име по "земљи румунској" а Унгуреани су Румуни из Угарске, односно Баната. Али, појам Царани значи и "равничар" - Крајинац, а Унгуреани су становници планинских предела, сточари и рудари.

Ђорђевић у прилог својој тези о не тако давном досељавању влашког живља по североисточној Србији наводи њихову географску распрострањеност, историјску традицију, манастире, називе рудника, гробља и географске називе који су често српски, као и то да су многи у време Ђорђевићевих проучавања знали пределе и место из којих су се они или њихови преци доселили. Многи од данашњих влашких досељеника у Србију својевремено су били Срби који су услед турске најезде, ратова и насиља, побегли у Румунију и источни Банат, а особито после догађаја током XVIII века (аустро-турски рат, пожаревачки мир, Кочина крајина 1788-1791. и друго), тамо се румунизирали па заједно са правим Румунима опет добегли у Србију. Уосталом ово потврђује њихова традиција. То показују њихови обичаји који су исти као српски. Показују то и народна предања о српским историјским личностима, догађајима и местима, док се о румунским не зна ништа.²⁸

У прилог скоријем досељавању Влаха у североисточну Србију сведочи и Ђорђевићев рад Архивска грађа за насеља у Србији време прве владе кнеза Милоша²⁹ у коме су изнета документа и значајније појединости у вези са некадашњом непокретном имовином појединаца и њихових предака, што такође сведочи о процесу расељавања и насељавања Влаха у овим крајевима.

Ђорђевић је на основу архивске грађе и народних предања установио да се садашње влашко становништво североисточне Србије не може доводити у везу са старим римским колонијама, које су ишчезле већ у XV веку.

Пунгајући да чињенице говоре, Тихомир Ђорђевић је у осврту *Две румунске књиге о Румунима у Босни и Херцеговини*³⁰ оповргао (Јашаново и Филипескуово) румунизирања исламског живља у Босни и Херцеговини и указао да херцеговачки Балије

26 *Ibid.*, 15-16.

27 1941, 15-16.

28 Т. Ђорђевић, 1924-6, 458-461.

29 Т. Ђорђевић, 1926-6.

30 Т. Ђорђевић, 1907, 337-338, 458-463, 541-545, 620-625 и 680-685.

по било ком елементу ни у ком случају не могу бити словенизирани Румуни. Исто тако неприхватљиво је и научно неосновано мишљење Т. Филипескуа да су Власи североисточне Србије потомци румунских досељеника са Косова, јер се историјски тачно зна када је косовско-метохијска миграциона струја доспела у североисточну Србију и ко је њу сачињавао. Сумње нема, реч је о Србима Косовцима који су овамо донели култ кнеза Лазара који је и данас раширен у североисточној Србији.

Подаци о Грцима, у делу Тихомира Ђорђевића, у односу на друге заједнице, веома су скромни. Ово вероватно због тога што правих Грка у нашим крајевима није било много, мада се рано помињу. Расгурени су као печалбари, трговци, кафеџије, лекари (чувени "грчки ећими") који су путујући обилазили насеља и пружали помоћ становништву. Било је и грчких школа по градовима Србије, особито у Београду.³¹

Знајно више података Тихомир Ђорђевић је сабрао о Цинцарима, о којима одавно има помена у Србији, прејезно као сточарима. Али најбројнија је њихова колонија била у Београду где су се под утицајем грчке културе и грчке цркве осећали Грцима, бар у јавном животу. У "чаршији" су говорили грчки, били у истим школама и црквама са Грцима, а у кући су се ипак служили цинцарским језиком. Већина Цинцара који су живели по градовима Србије или у стаништима по друмским насељима, бавећи се кафеџилуком и трговином, имала је своје породице по селима у завичају, чије називе Ђорђевић наводи. У прилогу *На Бодешку*.³² Ђорђевић јасно указује да су Цинцари (Ашани, Црновунци, Каракачани) пореклом из Грчке, у овом случају из Јањине и да, по сопственом тврђењу, са Власима немају ништа заједничко сем занимања. На овај начин Ђорђевић је још више оспорио тврђење Ивана Иванића о томе да су се Цинцари из Подунавља својевремено повукли на југ и тако, наводно, словенском етничком масом одвојени од своје подунавске матице, временом се приближили Грцима.³³

О етничкој припадности Арбанаса Тихомир Ђорђевић нема много података. Арбанасе углавном помиње у вези са кретањем сточара³⁴ и њиховим доласком у Србију. Арбанашки сточару се помињу као Арнаути око Гроцке у време Аустријске окупације северне Србије 1718-1739. године.³⁵ Међутим, Арбанаса је било по Србији као турских војника. Из архивских докумената се види да су били супериорни чак и над турским цивилним властима (на пример у Ђуприји, Алексинцу и Београду), а било је арбанашког насилног усељавања по Поморављу Јужне Мораве.³⁶

31 Т. Ђорђевић, 1924-а, 169-170; 1923, Наставник 7,8 и 9.

32 Т. Ђорђевић, 1933, 98-108.

33 Т. Ђорђевић, 1910-6, 70-71.

34 Т. Ђорђевић, 1914-6, 35.

35 *Ibid.*

36 Т. Ђорђевић, 1924-а, 164-169; 1932, 57-61.

У неколико својих радова Тихомир Ђорђевић је проучавао Јевреје. Утврдио је да се релативно рано помињу на Балканском полуострву као и у свим земљама Средоземља. Јевреји су се из Мале Азије пирили по земљама око Црног мора и по Грчкој. Овај стари јеврејски слој освежен је на Балканском полуострву крајем XV века Сефардима - Јеврејима који су приспели из Шпаније. За њих се каже да су "освежили и прогутали" старији јеврејски слој Балканског полуострва. Од 1718, после аустријске окупације северне Србије, досељавају се у наше крајеве и Јевреји из Немачке, звани Ешкеназе. Било је и оних Јевреја који су у Србију, посебно у веће вароши, долазили као лекари, банкарски или трговци.

Пратећи историјски развитак и генезу Јевреја Тихомир Ђорђевић је уочио да међу тадашњим Јеврејима има и оних који то нису по свом етничком пореклу. На пример, Хазари су, иако финског порекла, рано прихватили јеврејску веру, почели је ширити, и осећали су се у свему као Јевреји па су од XI века били растерани на све стране. Због тога међу самим Јеврејима има извесног дистанцирања, па се и о овој чињеници мора водити рачуна када је реч о етногенези Јевреја.³⁷

О балканским Јеврејима сведоче тзв. "силиције", службене књиге шеријатског суда, и тзв. "пинакес", протоколи прихода и расхода јеврејских општина у Сарајеву.³⁸

Тихомир Ђорђевић је међу првим истраживачима обратио пажњу на проучавање Цигана трудећи се да сваку појединост, уосталом као и кад је реч о осталим балканским народима и овомо придошлим етничким заједницама, осветли у развитку њеном упоредним студијама са осталим народима и етничким групама света. На тај начин је отклонио многе непознанице о њиховом пореклу о којем се само нагађало уз фантастичне приче, разговоре и хипотезе.

Тихомир Ђорђевић је узео у обзир простор, физичку сподност, аналогije у обичајима, идептичност неких корена и граматичких облика у језику. На основу анализа свега тога прикључио се мишљењу немачког научника Грелмана који је још 1787. године изнео гледиште да су Цигани пореклом из Индије.³⁹

Цигани сами себе називају Рома (Ром у једнини) што значи "човек", али само када је реч о циганској популацији јер човека друге народности Цигани називају "мануш". Рома Царанца означава Цигане чергаре, јер се черга назива "цара". Занимљива су имена којима други народи називају Цигане. Поред најчешћег - Цигани - употребљава се назив Фараони, Фирауни, Вирауни, Фирге, Вирге (потомци фараона), затим Мађуни, Жеђуни, Манги, Кагунари, Чергари, Габелји, Лабинари. Влашки Цигани се нази-

37 Т. Ђорђевић, 1922, 271-274; Исти, 1923-ц, 202-211.

38 Т. Ђорђевић, 1922, 273.

39 Т. Ђорђевић, 1904, 430.

вају Влашко Рома или Влахурије. Иначе, свако од ових имена је одредница која има свој садржај и смисао етничке одреднице.

Тихомир Ђорђевић је у бројним својим радовима, посебно у докторској дисертацији *Цигани у Србији* - чији је први део објављен 1903. а други тек 1906. (у Будимпешти) - нагласио да су Цигани индуског порекла. Али ком индуском племену припадају не може се са сигурношћу рећи јер многа од тих племена показују такве међусобне сличности да оне ни у ком случају не могу бити случајне. Према томе, колевка Цигана је Индија, а они су једно од бројних индуских племена, закључује Тихомир Ђорђевић.⁴⁰

Језик Цигана је равноправан са седам индуских дијалеката. Али, ниједноме се посебно не приближава. Приближава се само толико да се може сматрати осмим дијалектом који се развио на истом тлу и под истим околностима.⁴¹

Језик европских Цигана, који по Т. Ђорђевићу креху из Индије око X века, садржи елементе персијског и јерменског језика, што сведочи о томе да су на свом путу прошли кроз ове земље, да су се у њима задржавали и апсорбовали елементе њиховог језика, а када су приспели у Европу, морали су се наћи на земљишту где је преваладао грчки језик. У говорима свих Цигана у Европи налазе се елементи грчког језика. То земљиште, по Т. Ђорђевићу, могло је бити негде на Балканском полуострву. Са Балканског полуострва Цигани су се разишли по целој Европи, а одатле још знатно даље, чак до Америке и Аустралије.⁴²

О доласку Цигана у Србију нема сигурних података. Али, аналогно њиховом доласку у друге крајеве (Крит - 1322, Крф - 1346, Влашка - 1370), може се узети да их је у Србији било у XIV веку. Међутим, ипак нису сви дошли одједном и са једне стране.⁴³ Цигани су у Србију, по Т. Ђорђевићу, дошли са три стране, о чему сведоче њихова вера, језик и географско распрострањење.⁴⁴

Турски Цигани су дошли са југа, из Турске. Вере су мислиманске. Говоре цигански али са разликама које показују да су живели одвојено и да је продор према северу Србије био постепен. То је први цигански слој на простору Србије, који је касније појачаван циганским доласцима са других страна. Сходно томе правцу доласка Цигани се деле на групе. Они који су се населили раније су Гадикано Рома (Српски Цигани), а они касније који знају и турски су Корано Рома (Турски Цигани). Срби све Цигане муслиманске вере зову Турски Цигани.⁴⁵

Влашки Цигани су се доселили из Влашке са Власима у североисточну Србију. Одатле су се раселили у друге крајеве. Право-

40 *Ibid.*, 431.

41 *Ibid.*, 431.

42 *Ibid.*, 432.

43 *Ibid.*, 433.

44 *Ibid.*, 434.

45 *Ibid.*, 434.

славне су вере. Говоре влашким језиком и не знају цигански. Називају себе: Цигање, Ром'ни, Рудари, Лурари, Лингури. У свему овоме има симболике која значи Влах (Румун), рудар, златар, кашикар. По мишљењу Т. Ђорђевића Влашки Цигани су прво прешли преко Балканског полуострва, а затим се попово вратили у Србију.⁴⁶

Бели Цигани су углавном живели у подрињском крају Србије. Доселили су се из Босне (у Босни се деле на муслиманске и хришћанске - Каравлахе). Због тога међу њима има разлике у вери, а и у језику. Код муслиманских је мало романских елемената, а Каравласи говоре покварено влашки. Цигани муслиманске вере су дошли преко Старе Србије из Грчке у XV веку, а Каравласи из Румуније преко Бугарске и Србије. Муслимански Цигани у Босни се деле на Црне Цигане (Гурбети, Чергари, Фируани) који су полуномади, а Бели Цигани живе стално насељени у кућама и говоре српски.⁴⁷

Бањањански Цигани су се доселили из аустријских и угарских земаља. Бавили су се трговином коња. Описују их као варалице и лопове на вапшарима. Међутим, нису се стално настањивали већ су се враћали у аустријске и угарске просторе.

Постоји још једна карактеристична група Цигана. То су Цигани који у пиротском крају поткивају коње. Свако село има свога циганина-ковача, који лети кује и поправља пољопривредни алат. Ови Цигани се облаче као пиротски сељаци, иду у цркву, али се не крсте, жене се Српкињама као и Срби Циганкама. Лична имена су им махом српска или грчка (Стојан, Димитрије).⁴⁸

Расправљајући о томе *Чиме се Цигани држе као народ*⁴⁹ Ђорђевић истиче да су они изгубили многе етничке елементе, а опет су остали Цигани. Напуштајући Индију приспели су у Персију и Јерменију, где су се, у рударско шумским подручјима ових земаља, оспособили за обраду метала и дрвета. Одатле су, услед навале Селцука, доспели на Балканско полуострво, где су донели ова занимања. Пошто сеоским насељима не треба много ковача, разбили су се на групе, па се у самоодржању формирају и неке њихове специфичне особине као што су прошња, крађа, лаж, склоност према пословима лакше па макар ниже врсте, који никад нису били цењени од околине у коју су доспели. Та околина, због њихових занимања, увек је према њима била нетолерантна и затворена, па их је све то упућивало на ендогамију, основни друштвени облик који је допринео њиховом самоодржању у оквиру мањих група.⁵⁰

46 *Ibid.*, 434-435.

47 *Ibid.*, 435.

48 *Ibid.*, 436.

49 Т. Ђорђевић, 1914-в; 1933, 3-10.

50 П. Влаховић, 1987, 111.

Расправљајући о питању *Ко су прави Турци*⁵¹ Т. Ђорђевић полази од чињенице да су Срби са Турцима били столећима у најнепосреднијој вези. Они су на српску културу, историју и живот оставили дубок траг па због тога треба знати ко су, шта су и откуда су - каже Т. Ђорђевић.⁵²

Турци су производ монголског етничког стабла. Али, продирањем на запад и мешањем, изгубили су антрополошке монголоидне особине. Као растурене потомке заједничких прародитеља повезује их међусобно сродност њиховог језика.⁵³

Турски језик припада једној грани уралског алтајског стабла чији се огранци пружају од Лапланда и Угарске скоро до Јапана. Турска језичка грана потиче са Алтаја, односно из Туркестана и шири се по Азији и Европи.⁵⁴

Из своје првобитне постојбине Турци су се ширили према југозападу. Један правац је водио преко Волге на Кавказ и Крим, а други ка Малој Азији где су се Османлије развили у самосталан народ и одатле прешли на Балканско полуострво.

Хуни и Авари припадају турској групи народа. Кумани су као део турског стабла најдаље продрли на запад. Током IX века, одмах после турског народа Печенега, доспели су на доњи Дунав. У XI веку један део Кумана населио је Бела IV између Дунава и Тисе, а један део је остао у Бугарској, одакле се ширио по Балканском полуострву. Куманска грана је у Угарској дуго задржала свој језик, номадски начин живота и паганску веру. Међутим, од XIV века почиње њихова мађаризација која полако потискује куманско име и његов етнички идентитет. Јазиги су били сродни Куманима са којима су на угарском земљишту доживели исту судбину. Због тога од њих, процесом мађаризације, као и од Кумана, није остало ни трага сем, можда, у неком географском имену.⁵⁵

Приказујући турске етничке заједнице које су доспеле до Европе. Т. Ђорђевић је указао и на развој неких сибирских етничких заједница, које иначе имају турско порекло. Јакути су из јужних крајева централне Азије потискивали испред себе старије становништво Сибира: Јукарпире, Корјаке, Чукче, до крајњих граница северне Азије. Али, упркос свему, остали су носиоци "санскрита међу турским језицима" што указује да су се Јакути рано издвојили од осталих етничких заједница.⁵⁶

Тихомир Ђорђевић је указао на чињеницу да се турска етничка заједница дели на петнаест различитих група које су непосредно или посредно доспеле у разне делове евроазијског простора па чак и афричког континента.⁵⁷ У тим кретањима доспели

51 Т. Ђорђевић, 1932-а.

52 *Ibid.*, 7.

53 *Ibid.*, 7.

54 *Ibid.*, 4.

55 *Ibid.*, 6.

56 *Ibid.*, 5.

57 *Ibid.*, 6,7.

су и у наше просторе, па су се о њима формирала и одређена схватања.

Прави Турци су, као што се види, један сасвим засебан народ, са засебним пореклом, језиком, културом, историјом. Са народом Балканског полуострва немају никакве сродности. Једино су неким посудили своју веру, нешто речи, нешто своје културе. Али, то није успело да од припадника балканских народа који су примили ислам, створи Турке. Арбанаси су остали Арбанаси, без обзира на веру коју су примили. Али, у народу, сваки човек Балканског полуострва који је муслиманске вере, без обзира на своје порекло (Турчин, Арбанас, Јужни Словен, или други) назван је "Турчин". Овим именом обележавани су и наши муслимани, "Бошњаци закона турскога", који су од правих Турака нешто посебно друго, мада су исламску религију примили, као и неке елементе оријенталне културе посредством Турака. Ђорђевић је ова обележја наших муслимана изузетно добро уочио и на њих указао у својим проучавањима етногенезе и етничке историје балканских народа. Веома је значајно то што Т. Ђорђевић указује, као и у случају Јевреја, што се народност идентификује са религијском припадношћу. Правих Турака је једино било у Македонији, као и по градовима. Само су по неки великодостојник и по неки његов чиновник, потицали из редова правих Турака. Због тога радови Тихомира Ђорђевића о структури балканског муслиманског друштва чине драгоцен прилог процесу етногенезе, раслојавања и асимилације појединих балканских етничких заједница.

Ђорђевић је одређену пажњу поклонио и неким етничким заједницама које су Турци довели на Балканско полуострво. Такви су Јермени којих је релативно рано било у нашим просторима. У време Турске владавине живели су искључиво по варошима такмичећи се у трговини са Јеврејима, Грцима и Ципцарима. У XVII веку у Београду су имали засебну малу (крај) у којој су за време од 1718. до 1739. палазиво и јерменски митрополит. У приказивању Јермена у Београду Т. Ђорђевић је посебно истакао заслугу Мирослава Премроуа.⁵⁸

Негри у нашу земљу долазе са Турцима. То су, каже Ђорђевић, познати Арани из наших народних песама. Нестало их је по ослобођењу од Турака. Гдеде су се задржавали по варошима. На њих подсећају неки топоними, Аранов гроб, Арановац и слични. Негри су иначе били углавном робови које су Турци узимали за евнухе. Служили су и у пратњи турских официра. Подсећања на њих било је у Босни и Македонији, а једини остатак представљају улцињски Негри који су се одржавали ендогамном а о којима је Т. Ђорђевић дао веома исцрпне податке.⁵⁹

58 Т. Ђорђевић, 1924-а, 175-177; 1927, 315-316.
59 Т. Ђорђевић, 1929-6; 1933, 58-68.

Черкези су такође група чије су припаднике Турци својевремено довели на Балканско полуострво. Они су се силом прилика у другој половини XIX века напшли у нашој земљи, а скоро потпуно, сем оазе од неколико села између Вучитрна и Пришгине на Косову, нестало их је са одласком Турака из балканских земаља.

Черкези су у Србију дошли 1864. године преко Варне. Населило се око Ниша 2.000 породица, а одатле су се релативно брзо раширили по Македонији, Косову, Топлици и неким деловима Рашке области. Међутим, непривикнути новом поднебљу, разорени су болештинама и другим несрећама. Ђорђевић скреће пажњу на трговину девојкама која је у черкеском друштву била нормална појава.

Черкези сами себе називају Адиге а Черкезима их зову само припадници других народа. Припадају западној групи многобројних кавкасских заједница, коју Ђорђевић погрешно убраја у Аријевце. Иначе, Ђорђевић је детаљно обрадио њихову етничку историју, порекло, долазак у наше крајеве, раслојавање и осипање у нашој средини.⁶⁰ На овај начин Т. Ђорђевић је знатно допринео упознавању етничких група, чак и оних које су привремено боравиле на балканским просторима.

У књизи *Из Србије кнеза Милоша, становништво - насеља*⁶¹ има података о Немцима, Мађарима, Талијанима и Чесима. Али, реч је углавном, сем Немаца, о мањем броју чији су се припадници скоро изгубили у широј народној маси на територији Србије кнеза Милоша.

Проучавајући етногенезу и етничку историју балканских народа и неких азијских етничких заједница Т. Ђорђевић је указао на улогу локалних заједница у етногенетским процесима. Реч је о групама локалног значаја које се уклапају у шире етничке категорије. У такве групе локалног значаја могу се убројати Србљаци, Балије, поједине категорије Цигана (турски, влашки, српски, немачки, банатски), Црногораца, Каравлаха, затим Царана, Унгураана, Буфана, Сефарда, Епкеназа Црновунаца, Каравлаха и других.

Србљаци су, на пример, становништво које живи у Васојевућима, а не припада том племену. Због тога се сам назив у извесном смислу може сматрати омаловажавајућим. Разлог за ово Ђорђевић налази у бројности и супериорности племена Васојевућа. Такве појаве су биле честе у односу између бројније раније настањене основне заједнице, у овом случају васојевућке, и мање усељеничке, овде србљачке групе.

Балије су староседеоци из источне Херцеговине који су примили ислам па се нису мешали са досељеницима, као што су то чинили њихови православни суграђани. Остали су издвојена етло-

⁶⁰ Т. Ђорђевић, 1927-в; 1933, 69-92.

⁶¹ Т. Ђорђевић, 1924-а, 177-178.

гама заједница. Због тога су их остали муслимани сматрали нечистим и са њима нису хтели да ступају ни у какво сродство. Томе је допринело и њихово занимање (сточарство) којим су се столећима бавили и по коме су били познати у источној Херцеговини. Име Србљаци посе и Балије који живе по планинама источне Херцеговине и немају потребе да се крећу са стадом у далеке крајеве.

Ова два примера навела су Т. Ђорђевића да трага на кога се односи ово име Србљаци и где се оно све протезало. Ђорђевић претпоставља да је то могло бити у вези са источном Херцеговином, Васојевићима и Рапшом облашћу. У простирање имена Србљаци на поменутих просторима Ђорђевића уверава чињеница што се и у Жагубици (Хомоље) Срби, за разлику од Влаха, називају Србљаци, а у питању су досељеници из Сјенице, из области Васојевића и њихове околине. У сличном положају су и друге локалне заједнице, које се могу посматрати као део ширих етнодруштвених категорија.⁶²

Из предњег осврта, ма колико био успешан или непотпун, ипак се може запазити да је Тихомир Ђорђевић будно пратио етничке процесе и етничку историју становништва Балканског полуострва и југоисточне Европе на најсавременијим научним основама свога доба. Он је сматрао да наша наука мало зна о старим народима у нашој земљи, њиховим утицајима на нас и обрнуто. Због тога су испод његовог научног пера и научничке руке прошли представници бројних етничких заједница из балканских па и других простора који су преко становништва били у вези.

На почетку своје каријере, на прелазу из XIX у XX век, заинтересовао се за живот, обичаје и фолклор Цигана. Ова проучавања су му допела изузетна међународна научна признања и чланство у Научном друштву за проучавање Цигана у Лондону. Са истом пажњом проучавао је и остале етничке заједнице Балканског полуострва: Турке, Румуне, Саракачане, Грке, Цигане, Арбанасе, Јевреје, Черкезе, Негре. Имајући ово у виду, као и остале гране етнологских наука којима је Т. Ђорђевић дао свој запажен допринос, Драгослав Антонијевић је још 1969. године с разлогом нагласио да је Тихомир Ђорђевић у истраживањима балканских народа етнологији одредио посебно место у балканолошкој науци.⁶³

У Ђорђевићевим проучавањима етногенезе повину представља то што је, за разлику од Цвијића и његових следбеника, нешто више пажње посветио етничкој структури градских насеља. Али, Ђорђевић није занемарио ни етнички састав нашег села, јер је то све до његовог доба био и остао непресушни извор из кога је ово становништво приспевало у градска насеља. Изврстан

⁶² Т. Ђорђевић, 1914-г, 120-121.

⁶³ Д. Антонијевић, 1969, 146-147.

фактограф и веома обавештен познавалац литературе, Ђорђевић је за своје време урадио највише што се могло у проучавању етногенезе, етничке историје и симбиозе балканских етничких група и народа.

Тихомир Ђорђевић је први у нашу науку увео одговарајуће одређице које и данас служе за утврђивање етничког идентитета. Указујући на име (назив) заједнице као на одређицу разграничења давао је томе географски оквир (простор), биофизичке одлике, језик, корене у речима, граматичке облике у језику, ралигију, обичаје, културу, привређивање, друштвено уређење, па и државно тамо где је оно постојало. Уколико је било потребно анализирана су презимена и називи места, јер је то, уз остало, могло указати на трансформацију етничке заједнице, њена прожимања или асимилацију кроз коју се један етнос утапао у другу суперијоријну етничку категорију.

Ђорђевић је настојао да сваку појединост значајну за развитак народа и народног живота расветли упоредним студијама. Због тога је много допринео циљу који је у часопису "Караџић" намењеном "српском народном животу, обичајима и предању", поставио још 1900. године. Окупио је бројне истраживаче и подстакао нова систематска проучавања етничке прошлости и развитка етничких заједница балканског простора и бројних етничких група света. На тај начин "научно испитивање градива из народа, истраживање његовог постојања, израђања, распоређивања" постало је у нашој земљи окосница етнолошке науке у најширем смислу речи. Ђорђевићева разматрања етногенезе остају незаобилазно полазиште, извориште и увориште даљег научног рада у проучавању етничке историје и етногенезе становништва нашег и ширег балканског простора.

Кроз научно дело Тихомира Ђорђевића наша наука је много сазнала о старим и савременим народима, њиховом постанку, развоју, животу и међусобним утицајима, па се на основу тога данас са сигурношћу може следити етногенеза, раслојавање и други етнички процеси који су се одвијали у свакој балканској заједници у одговарајућим просторима и временским оквирима. Разборито, прегледно и документовано заокружена је, до ситних детаља, етничка слика балканског простора од далеке преисторије па све до средине XX века. Због тога и у проучавању етногенезе и етничке историје Тихомир Ђорђевић остаје темељни стуб наше науке о народу и њеног погледа на живот и свет.

ETHNOGENESIS OF BALKAN NATIONS IN THE WORKS OF TIHOMIR ĐORĐEVIĆ

Summary

Tihomir Đorđević's work by the end of the 19th and in the first half of the 20th centuries made a remarkable contribution to the science of ethnology, especially in the field of ethnogenesis and ethnic history of Balkan nations.

His approach to the problem was based upon a number of determinants such as: origin, name, native land, anthropological features, affiliation, language, religion, geographical distribution, and, if possible, form of government. It was as early as the end of the 19th century that Đorđević introduced these determinants for the identification of an ethnic community into the science. He paid special attention to the development of the communities in the Balkans, but in the European, Asian, even African contexts as well.

Within Balkan context, T. Đorđević investigated the settlement of Slavs, singling out of the southern Slavs, formation of south-Slavic ethnic communities (Serbs, Croats, Slovenes, Macedonians) "from the Soča river to Thessaloniki, and from the Adriatic to the Balkan Mountains." Besides, he studied the ethnic communities that the Slavs came in contact with (Romans, Romanians, Vlachs, Greeks, Tsintsars, Karakatsani, Albanians, Jews, Hungarians). Gypsies were among the first he investigated, their branching, ethnic features etc. That made him the founder of gypsology. His works contain data on Huns, Avars, and some other communities which took part in the Great Migration in the 5th century. His special attention was devoted to the ethnogenesis of Turks and the ethnic communities which reached the Balkan Peninsula with or after them.

As an exquisite factographer having broad insight into comparative scholarly bibliography, he did the best that could be done at the time in the field of ethnogenesis and ethnic history of Balkan communities and peoples.

ЛИТЕРАТУРА

Антоњијевић Д.,

1969 *Тихомир Ђорђевић и његово научно дело*, Зборник за друштвене науке, св. 53, Нови Сад.

Влаховић П.,

1987 *Писци наше етнологије и антропологије*, Београд.

Ђорђевић Т.,

1894 *Остаци једног римског насеља*, Наставник, св. 5-6, Београд.

1895 *Градиште на Главешинској чуки*, Старинар, Год. XII, 1895, Београд.

1904 *О Циганима уопште и о њиховом досељавању на Балканско полуострво и у Србију*, СКГ 76, 16. III 1904, Београд.

1906-а *Старосрпска налазишта у Србији од М. Васића*, Српски књижевни гласник 17, Београд.

1906-б *Кроз наше Румуне*, Београд.

1907 *Две румунске књиге о Румунима у Босни и Херцеговини*, Српски књижевни гласник 18, Београд.

1908 *Незнано гробље у Жагубици*, Старинар Н.С. III Београд.

1910-а *Прилог антрополошком проучавању Срба од Е. Пита*, Српски књижевни гласник 25, Београд.

- 1910-б *Румуни у Македонији и Епиру од Ивана Иванића*, Српски књижевни гласник 25, Београд.
- 1914-а *Живот и култура дилувијалног човека из Крапине до Крамбергера*, Српски књижевни гласник 1. јануар 1924.
- 1914-б *Сточарска путовања*, Гласник Географског друштва, св. 3-4, Б. Београд.
- 1914-в *Чиме се Цигани држе као народ*, Српски књижевни гласник 32, Београд.
- 1914-г *Ко су то Србљаци*, Гласник Српског географског друштва, св. 1. Београд.
- 1921-а *Досељавање наших предака по текстовима К. Порфиријенита*, Нова Европа, 11. април.
- 1921-б *Насељавање Срба за време прве владавине кнеза Милоша Обреновића 1815-1839*, Гласник Географског друштва 5, Београд.
- 1921-ц *Српске колоније у Будиму и околини*, Братство XV, Београд.
- 1922 *Јевреји Балканског полуострва*, Нова Европа V, бр. 9 и 10, Загреб.
- 1923-а *О Лебцелтеровом антрополошком проучавању Цигана у Србији*, Прилози за књижевност, историју, језик и фолклор, књ. II, св. 2, Београд.
- 1923-б *Грци и Срби за владе кнеза Милоша*, Наставник 7, 8 и 9.
- 1923-в *Јевреји у Србији за време прве владе кнеза Милоша 1815-1839*, Годишњица Николе Чупића 35, Београд.
- 1924-а *Из Србије кнеза Милоша, становништво - насеља*, Београд.
- 1924-б *Румуни у Србији*, Нова Европа IX.
- 1926-а *Срби у јужној Србији*, Вардар, календар за 1926.
- 1926-б *Архивска грађа за насеља у Србији време прве владе кнеза Милоша*, Српски етнографски зборник XXXVII. Насеља 22, Београд.
- 1927 *Становништво у Србији после велике сеобе 1690*, Годишњица Николе Чупића 36, Београд.
- 1927-б *Јерменска колонија у Београду од М. Премроуа*, Прилози за књижевност..., VII, Београд.
- 1927-в *Черкези у нашој земљи*, Гласник Скопског ученог друштва, Скопје.
- 1929 *Македонија*, Београд.
- 1929-б *Негри у нашој земљи*, Гласник Скопског ученог друштва VII-VIII, Скопје.
- 1931 *Становништво у Србији после велике сеобе 1690*, Наш народни живот, књ. IV, Београд.
- 1932-а *Ко су прави Турци*, Наш народни живот, књ. V, Београд.
- 1932-б *Из Србије кнеза Милоша, становништво - насеља*, Наш народни живот, књ. VI, Београд.
- 1933 *На Боденику*, Наш народни живот, књ. VIII, Београд.
- 1941 *Један пример досељавања Румуна у Србију*, Српски књижевни гласник, Н. С. 62, бр. 1, Београд.